

निमित्त

श्रींशा वागळे

योग हा फक्त एक व्यायाम प्रकार नाही तर ती जीवनशैली आहे. योगाभ्यासाची परिणामकारकता संपूर्ण जगाने मान्य केली आहे. योग हे भारतीय संस्कृतीचं एक महत्वाचं प्रतीक. तसं पाहायला गेलं तर भारतीय संस्कृती ही जगातल्या महान संस्कृतींपैकी एक. आपल्या संस्कृतीने जगाला बरंच काही दिलं आहे. आपली जीवनशैली, ऋतुनानुसार बदलणाऱ्या आहार पद्धती आणि योगासनं ही दीर्घायुष्याची गुरुकिल्ली आहे, असं म्हणणं अतिशयोक्ती ठरणार नाही. ‘वसुधैव कुटुंबकम्’, ‘हे विश्वचि मझे घर’ असं म्हणणारी आपली संस्कृती वैश्विक एकतेचा संदेश देत असते. प्रत्येकाला सामावून घेत असते.

भारतीय संस्कृतीने निसर्गाचं, पशुपक्षी, वृक्षवेलींचं महत्त्व जाणलं आहे. मानवाने निसर्गाचं भान राखत जगायला हवं, हे या संस्कृतीने खूप आधीच जाणलं होतं. म्हणूनच तुकोबाराय ‘वृक्षवल्ली आम्हा सोयरे, वनचरे’ या अभंगातून निसर्ग संवर्धनाचा संदेश देऊन जातात. आपल्याकडे साजऱ्या होणाऱ्या विविध सणांगे, व्रतवैकल्यांगे निसर्गाचीच प्रेरणा आहे. आपल्या प्रत्येक सणांची रचनाच निसर्गाला पूरक अशी आहे. आपण नामपंचमीला नागदेवतेची पूजा करतो. वसुबासेला गाय-वासराची पूजा करून गोमातेने मानवजाती-वर केलेल्या उपकारांप्रती कृतज्ञता व्यक्त करतो. चराचराचा आदर करण्याचे धडे देणारी अशी ही आपली संस्कृती. आजच्या काळात भारतीय संस्कृती आणि जीवनशैलीचं महत्त्व अधोरेखित होत आहे. ही संस्कृती परदेशवासीयांना आकर्षित करीत आहे. पाश्चिमात्यांना भारताकडे वळवण्यात योगस-ाधनेचा महत्त्वाचा वाटा आहे. आज अनेक देशांध्ये योगाभ्यास केला जातो. आज योग संस्कृती, देश, खंडांच्या सीमा ओलांडून सर्वदूर पोहोचला. आहे. योगामुळे फक्त शरीरच नाही तर माणूसही घडतो, हे एव्हाना जगाला पटलं आहे. योगाचं वाढतं महत्त्व लक्षात घेऊन संयुक्त राष्ट्रांनी आंतरराष्ट्रीय योग दिन साजरा करण्याला मान्यता दिली आणि २१ जून २०१५ रोजी पहिला महिला आंतरराष्ट्रीय योग दिन साजरा झाला.

आंतरराष्ट्रीय योग दिनाचं यंदाचं आकराव वर्ष आहे. योगाचे अभ्यासक आणि प्रशिक्षक या निमित्ताने योगसनांचं महत्त्व पटवून देण्यासाठी अनेक उपक्रमांचं, कार्यक्रमांचं आयोजन करण्यात

गुंतले आहेत. ध्यानधारणेच्या माध्यमातून मानसिक समाधान मिळवता येतं. मनःशांतीसाठी अनेकजण योगाचा आधार घेताना दिसतात. योगामुळे आपली उन्नती होते.

योगाला अनेक वर्षांचा इतिहास आहे. काळाच्या ओघात योग लोप पावला नाही. उलट, त्याचं महत्त्व वाढत गेलं. निरोगी जीवनशैली अवलंबण्यासाठी योग अनेक अर्थांनी उपयुक्त ठरू शकतो,

अपेक्षित आहे, या सर्व प्रश्नांची उत्तरं योगामध्ये मिळतात. आपण केवळ हाडामांसाचा गोळा नाही तर त्यापेक्षा आणखी कोणी आहोत, ही जाणीव निर्माण होण्यासाठी योगसाधना हवीच!

आपलं आयुष्य कुठल्या दर्जाचं असावं, आपली पात्रता काय असावी हे आपण ठरवावं, जगानं नव्हे; ही जाणीव करून देतो तो योग! योगसाधनेत कर्मबंधनाचा विचार केला जातो. काही विकार कर्मबंधनामुळे निर्माण झालेले असतात. यावर कोणतंही औषध, उपचार प्रभावी ठरत नाहीत. एखाद्याचा मुलगा वाईट वागतो, घरातले संबंध कमालीचे तणावग्रस्त होतात. या सर्वांगे कर्मबंधनाचा विचार महत्त्वाचा ठरतो. योगसाधनेुळे हे सर्व मळभ दूर होऊन डेबिट बॅलन्स क्रेडिट बॅलन्समध्ये परावर्तित होऊ शकतो. योग्य आहार, योग्य विहार, योग्य विचार या माध्यमातून शिकवला जाणारा योग सर्व दुःखांवर उपाय सुचवतो. यामुळे रोगच नव्हे तर दुःख हरण ही होतं. ही योगाची क्षमता आहे.



चुकीची जीवनशैली कारणीभूत ठरते. चंगळवादाच्या अंगीकारामुळे आपण आपलं आरोग्य गमावून बसलो आहोत. योगाच्या माध्यमातून आपण शाश्वत आणि निरोगी जीवनशैलीकडे वळू शकतो. योगाभ्यासामुळे शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक, आध्यात्मिक आणि सामाजिक प्रवृत्ती मिळू शकते. योग अंगामध्ये नवचैतन्य निर्माण करतो. ईश्वरानं आपल्याला कशासाठी जन्माला घातलं, आपली ओळख काय, आपल्याकडून त्याला नेमकं काय

हे अनेकांना पटू लागलं आहे. अनेक व्याधी आणि आजारांना मात्र, याकडे दुर्लक्ष करून आपण स्वतःसाठी खड्डा खणत आहोत. आपण इतरांना दोष देण्यात वेळ वाया घालवतो. पण स्वतःमधले दोष दूर करण्याचा प्रयत्न करत नाही. यासाठी पौष्टिक, संतुलित आणि सार्वजनिक आहार पूरक ठरतो.

माणसाचं मन हे मध्यस्थानी आहे. कारकीर्द, आरोग्य, निर्णयशक्ती, परस्परसंबंध या



प्रत्येकांत मनाची भूमिका महत्त्वाची असते. योग-गशास्त्रामध्ये सर्वप्रथम या मनाचा विचार केला जातो. योग व्यक्तीला उन्नत अवस्था देतो त्याप्रमाणे समाजाचीही उन्नती घडवतो. कारण योगाभ्यास हा एकट्याचं करण्याचा अभ्यास आहे तसंच सामुदायिकरीत्याही योगसाधना केली जाते.

सर्वांनी एकत्र येऊन प्राणायाम, ध्यानधारणा, मंत्रपठण केलं तर साहजिकच बंधुभाव आणि एकी निर्माण होण्यास मदत होते. हा सामाजिक पैलूही विचारात घ्यायला हवा. सध्या व्यायाम न करणाऱ्यांना वेळेची उपलब्धता नसणं हे कारण पुरतं. व्यायाम टाळण्यासाठी प्रत्येक वेळी ही सबब दिली जाते. मात्र हीच मंडळी फेसबुक अथवा व्हॉट्सअॅपवर तासन्तास घालवतात. तुम्हाला या गोष्टींसाठी वेळ असेल तर योगसाधनेसाठी वेळ असायलाच हवा! आपण दात घासतो, आंघोळ करतो, दोन वेळा जेवतो. तितक्याच नियमितपणे योगसाधनाही व्हायला हवी. योगसाधना ही 'अपॉइंटमेंट' विथ मायसेल्फ' या पद्धतीनं विचारात घ्यायला हवी.

योगामुळे बहिर्मुखता कमी होते आणि अंतर्मुखता वाढते. ही स्वप्रयत्ने केलेली उन्नती असते आणि तीच महत्त्वाची असते. नशीब बदलण्याचा मार्ग योग दाखवतो. त्या दृष्टीनं त्याचं महत्त्व अनन्यसाधारण आहे. सद्यस्थितीत साऱ्यांचंच जीवन घावपळीचं, वाढत्या ताण- तणावाचं झालं आहे. त्याचे शारीरिक आणि मानसिक आरोग्यावर विपरीत परिणाम एखादं काम अवघड बनतं आणि परिस्थितीतला हा तणाव नंतर मनःस्थितीत ताण उत्पन्न करतो. म्हणूनच आधी मनःस्थिती सुधारून या ताणाचा सामना करायला हवा. शरीर, मन आणि बुद्धी या तिन्ही अंगांनं सक्षम झाल्यास कुठल्याही काम ाचा ताण जाणवणार नाही

हे त्रिवार सत्य आहे. पण हे घटक दुर्बल राहिले तर शरीर एखाद्या पांगुळगाड्यासारखं होईल. अशा गाड्यानं प्रवास करणं अशक्य आहे. सध्या आपण स्पर्धात्मक युगात वावरत आहोत. या युगाशी टक्कर घेण्यासाठी उत्तम स्मरणशक्ती, एकाग्रता आणि ध्येयासक्त नजर असायला हवी. या सर्वांबरोबर एकाच वेळी विविध कामं पार पाडण्याची क्षमताही असायला हवी. यासाठीदेखील योग महत्त्वाचा ठरतो. योगाभ्यासामुळे एकाग्रता वाढते. ग्रहण केलेलं ज्ञान बुद्धीमध्ये परावर्तित होतं आणि त्याचा आवश्यकतोप्रमाणे वापर होऊ शकतो. अस्थिर मनाचं संतुलन साधणदेखील योगसाधनेुळेच शक्य होतं. या उद्देशानंच पतंजली ऋषींनी योगसूत्रं लिहिली. स्पर्धात्मक युगात एकाग्रता अभंग राहावी यासाठी आपणही या सूत्रांचा अवलंब करायला हवा. वयाच्या सहाव्या- सातव्या वर्षापासून याची सुरुवात करायला हरकत नाही. उपनयन संस्कारांद्वारे याच वयात योगसाधनेची सुरुवात करण्याचे संकेत मिळतात. उपनयन म्हणजे मनावर केलेले संस्कार.

यावेळी मुलांना सूर्यनमस्कार शिकवले जातात. हे संस्कार आयुष्यभर उपयुक्त ठरतात. माणूस संस्कारक्षम प्राणी आहे. आपल्याकडे संस्कारक्षम मन आहे. योगसाधनेतून होणारे संस्कार या मनाला सक्षम करतात. हे लक्षात घेऊन शालेय जीवना-पासून योगाभ्यासाची शिकवण दिली. सामाजिक एकात्मतेच्या दृष्टीनेही योग (पान ४ वर)



भारताचे वास्तववादी उत्तर!

लक्ष्यवेध प्रतिनिधी

भारताने आंतरराष्ट्रीय समुदायासमोर प्रभावीपणे मांडली. आज संपूर्ण जग एका गंभीर, तसेच आर्थिक आणि राजकीय स्थित्यंतरातून जात असताना, भारतासारख्या एका वेगाने वाढणाऱ्या अर्थव्यवस्थेचे मत जगासाठी किती मोलाचे आहे, हेच यातून अधोरेखित झाले आहे. या महत्त्वपूर्ण भाषणादरम्यान पंतप्रधानांनी आंतरराष्ट्रीय व्यापार आणि जागतिक पुरवठा साखळी सुरक्षित व अखंड ठेवण्यासाठी सागरी वाहतुकीचा मुद्दा उपस्थित केला. विशेषतः तांबड्या समुद्रातील वाढता भू-राजकीय तणाव, 'हुती' दहशतवादांचे व्यावसायिक जहाजांवरील हल्ले आणि वाढत्या चाचेगिरीच्या पार्श्वभूमीवर, आंतरराष्ट्रीय पायाऱ्या अहोरात्र काम करणाऱ्या खलाशांच्या सुरक्षेसाठी मोदींनी व्यक्त केलेली चिंता, ही भारताच्या जागतिक संवेदनशीलतेची साक्ष देणारी ठरली.

गेल्या काही महिन्यांत भारतीय नौदलाने अरबी समुद्रात अनेक जहाजांची आणि खलाशांची सुटका करून आपली ताकद जगाला दाखवून दिली आहे. जागतिक व्यापार सुरळीत चालण्यासाठी आर्थिक करार किंवा कागदोपत्री धोरणे पुरेशी नसून, समुद्रात प्रत्यक्ष जीवाची बाजी लावणाऱ्या मानवी घटकांचे आणि त्याच बरोबरीने सागरीमार्गांचे रक्षण करणेही तितकेच महत्त्वाचे आहे, असा संदेश त्यांनी जगातील बलाढ्य देशांना दिला आहे.

सागरी सुरक्षेच्या बाबतीत भारत आता संपूर्ण हिंद महासागर आणि इंडो- पॅसिफिक क्षेत्राचा मुख्य सुरक्षारक्षक म्हणून याद्वारे समोर आला आहे. या जागतिक परिषदेच्या निमित्ताने संपूर्ण जगाचे आणि आंतरराष्ट्रीय राजकीय विश्लेषकांचे लक्ष लागून

मंचावर केलेले हे कौतुक म्हणजे, देशातील विरोधी पक्षनेते राहुल गांधी आणि संपूर्ण विरोधी पक्षाच्या भारताविरोधी 'नॅरिटिव्ह'ला मिळालेली एक सणसणीत चपराक आहे. विदेशात जाऊन भारताची लोकशाही धोक्यात असल्याचा कांगावा करणाऱ्या, देशाची आंतरराष्ट्रीय प्रतिमा मलिन करण्याचा पद्धतशीर प्रयत्न करणाऱ्या आणि भारताचे जागतिक महत्त्व कमी झाल्याचा डांगोरा पिटणाऱ्या देशांतर्गत विरोधकांना ट्रम्प यांच्या या वक्तव्याने आरसा दाखवला आहे. पण, डोनाल्ड ट्रम्प यांनी केलेल्या या कौतुकाने किंवा भारताला सर्वतोपरी मदत करण्याच्या त्यांच्या आश्वासनांनी भारत हा अजिबात हुरळून जाणार नाही. ट्रम्प यांचा लहरी स्वभाव, तसेच 'अमेरिका प्रथम' या तत्त्वाला आणि स्वतःच्या व्यावसायिक हिताला प्राधान्य देणारा आडमुठेपणा संपूर्ण जगाला आता परिचित. आज कौतुकाचा वर्षाव करणारी अमेरिका उद्या स्वतःच्या देशातील उद्योगांच्या आणि व्यापाराच्या फायद्यासाठी भारतावर आयातशुल्क लादण्यास किंवा जाचक अटी- शर्ती घालण्यास मागे- पुढे पाहत नाही, हा पूर्वतिहास. (पान ४ वर)

डॉ. हेडगेवार यांचा अखेरचा काळ!

डॉ. केशव बळीराम हेडगेवार २१ जून १९४० रोजी निवर्तले. त्या घटनेस आता ८६ वर्षे पूर्ण झाली. डॉक्टरांना आयुष्य लाभले अवघे ५१ वर्षांचे. त्यातील १५ वर्षे त्यांनी राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाच्या उभारणीसाठी व्यतीत केली. ही संघटना नवीन होती आणि तिची घडी बसविणे यासाठी डॉक्टरांनी रात्रंदिवस काम केले. मनोबल कितीही असले, तरीही अखेरिस शरीराला व्याधी जडतात आणि मर्यादा पडतात. संघाच्या पायाभरणीसाठी केलेली पायपीट, उपसलेले कष्ट, केलेले श्रम या सगळ्यांचा विपरीत परिणाम अखेरिस डॉ. हेडगेवार यांच्या शरीरावर झाला आणि त्यांचा अकाली मृत्यू झाला. मात्र, त्यांनी जे रोपटे लावले आणि आपल्याच हयातीत त्या रोपट्याचा वेलू गगनावरी जाताना पाहिला, त्यामुळे अकाली मृत्यू होऊनही ते अमर झाले. अगदी अखेरच्या दिवसांतदेखील डॉ. हेडगेवार यांची तळमळ लोपली नव्हती. किंबहुना त्यांच्या अखेरच्या दिवसांत तर संघाला धुरे फुटताना त्यांना पाहावयास मिळाले. संघटनेच्या भवितव्याचे स्वप्न पाहताच डॉक्टरांनी अखेरचा श्वास घेतला आणि म्हणूनच त्यांच्या अखेरच्या दिवसांचा मागोवा घेणे सयुक्तिक ठरते.

प्रासंगिक बाहुल गोवर्दने

खरे म्हणजे डॉ. हेडगेवार यांचे शरीर कमावलेले होते. मात्र अखंडपणे केलेला प्रवास, बैठका, पत्रव्यवहार, कार्यचिंतन याचा परिणाम शरीरावर होतच असतो. १९३० साली ब्रिटिशांविरुद्ध केलेल्या सत्याग्रहामुळे डॉ. हेडगेवार यांना तुरुंगवासाची शिक्षा टोडवण्यात आली आणि त्यांची खानगी अकोल्याच्या कारागृहात झाली. खरे म्हणजे तेथूनच त्यांची प्रकृती बिघडण्यास सुरुवात झाली होती आणि पुढे ती अधिकाधिकच बिघडत राहिली. डॉ. हेडगेवार यांचे संक्षिप्त चरित्र लिहिणारे शशिकांत देशपांडे यांनी लिहिल्याप्रमाणे: 'कार्याचा व्याप वाढत होता. रात्री एक- एक वाजेपर्यंत ते काम करीत होते. अनेकांच्या गाडीभेटी, पत्रव्यवहार, कार्यचिंतनाचा मानसिक ताण, पैशाची अखंड जाणवणारी चणचण याचा परिणाम डॉक्टरांच्या प्रकृतीवर होऊ लागला होता...' अर्थात त्यामुळे या कार्यव्यापात डॉ. हेडगेवार यांनी मुळीच खंड पडू दिला नाही. या अकोल्याच्या

कारावासानंतर दोनच वर्षांनी जो विजयादशमी उत्सव झाला, त्यात १२०० स्वयंसेवकांची उपस्थिती होती आणि डॉ. हेडगेवार यांनी तेथे भाषण करताना, 'संघ संपूर्ण हिंदू समाजाचा एकत्वाने विचार करणारा आहे आणि संघाच्या कार्यपद्धतीत जातीभेद, पंथभेद यांना स्थान नाही,' असे प्रतिपादन केले होते. संघाचा विस्तार होत असतानाच डॉ. हेडगेवार यांची प्रकृती दिवसेंदिवस बिघडू लागली होती. त्याच दसरा उत्सवाच्या दिवशी डॉक्टरांच्या अंगात ताप होता आणि तरीही त्यांनी त्याविषयी कोणालाही काहीएक सांगितले नाही. उलट ते श्री गुरुजींबरोबर रामटेकला जाऊन आले. त्या दगदगीमुळे त्यांचे दुखणे वाढले आणि औषधपान्णी करावे लागले. विश्रंती घ्यावी लागली. १९३५ साल यासाठी महत्त्वाचे की, त्यावर्षी पुण्यात संघ अधिकारी शिक्षण वर्ग सुरू करण्यात आला. साहजिकच डॉ. हेडगेवार तेथे उपस्थित असणार, हे ओघानेच आले आणि तसे ते होतेही. किंबहुना आठेक दिवस ते त्या वर्गात राहिले. त्यानंतर नाशिक, मुंबई, सांगली असा संघविस्तारासाठी दौरा केला. मग कोकणात जाण्याचे त्यांचे नियोजन होते. वास्तविक सांगलीला जाताना तिसऱ्या वर्गाच्या डब्यातून प्रवास करतानाच त्यांच्या कमरेत उसण भरली. त्यामुळे होणाऱ्या वेदना रात्रभरातही कमी झाल्या नाहीत. (पान ४ वर)



किमीती

१.७५८८५६५७६

किवण डोंगबदिदे

भारतातील महाकाव्यांचा आढावा घेतला असता रामवनात गेले म्हणून कौसल्याला खूप दुःख झाल्याचे वर्णन येते. मात्र, तेथेच शोक विव्ध होऊन मेलेला दशरथ आपण दुर्लक्ष कसा करू शकतो? बरं कौशल्या, सुमित्रा आणि कैकेई सर्वांचे रामावर खूप प्रेमहोते, असे रामायण सांगते. मात्र, रामाच्या विरहाने मृत्यू येतो तो दशरथ राजालाच नाही का? महाभारत ह्या महाकाव्यातही मुलाचे प्राण वाचावे म्हणून स्वतःच्या ममतेचा बळी देऊन कृष्णाला नंदाच्या घरी पाठवणारी देवकी आणि तिचा पुत्रविलाप लक्षात राहतो. मात्र, कृष्णाला घेऊन पडत्या पाण्यात पुरातून यमुना नदी पार करणारा वासुदेव कसा विसरला जाईल? तथागत गौतमबुद्ध जेव्हा बुद्ध होऊन राज्यात परत आले तेव्हा त्यांना परत न जाण्यासाठी प्रयत्नाची पराकाष्ठा करणारा राजा शुद्धोधन बाप म्हणून किती संवेदनशील होता याचा आपल्याला विचार करावा लागतो. तसेही वनांमध्ये गौतमाचा माग काढत त्यांची मनधरणी करण्यासाठी शुद्धोधनाने दहा हजार दूत पाठविले होते. मात्र, तथागतानी त्यांना बोध दिल्यावर ते धम्मकार्यास लागले असा संदर्भही आहे.

बापाची महती ज्या शब्दात सांगावी त्याच शब्दात बापाचा कडवेपणा, शिस्त इत्यादी सांगण्यात मराठी साहित्य आरू लागले. त्यामुळे बाप कडकच असतो असे सातत्याने वाटत असताना अजाणत्या वयाच्या एका टण्यावर मातुत्वाचा वृक्ष कोसळला आणि जीवनामध्ये अंधार पसरणार अशी नातेवाईकांची कुजबुज कानावर पडत राहिली. मात्र, बाप किती संवेदनशील असतो आणि त्याच्या हृदयात किती ओल असते याचा जवळून अनुभव मी आणि माझ्या भावंडांनी घेतला. अतिशय सडेतोड आणि स्पष्टपणे बोलण्याची त्यांची वृत्ती होती. आपली मुलं जगाच्या चालीरीतीशी जुळवून घेण्याच्या योग्यतेची द्वावीत म्हणून त्यांची शिकवणी कडक होती. 'प्रसंगी श्रीमंता घरच जेवण टाळलं तरी चालेल मात्र गरीबाच्या घरचा चहा टाळू नकोस' ही त्यांची महत्त्वाची शिकवण आजही जीवन जगण्यास प्रेरक ठरते. त्यांची खडकाची माया जपतो, जीव सारा ओतून! बाप नारळ कवठ, ओल सारी आतून आतून! नारळ आणि कवठ जसे

वरून कडक असतात आणि आतून ओल असते, गोडवा असतो तसेच काहीसे रूप जगातील सर्व बापाचे असते. १९८८ मध्ये म्हणजे मी सहाव्या वर्गात असताना आई आम्हाला सोडून गेली आणि बाबा आम्हा सर्व भावांसाठी खूप हळवे झाले. त्यांचं हे हळवे पण आणि संवेदनशील मन आम्ही जवळून पाहिल. आपली सहचारीणी अध्यामध्ये डाव सोडून निघून गेली आहे आणि आपल्या भोवती आता लहान लहान लेकरं आहेत. अशावेळी पुरुष कमालीचा हळवा होतो. म्हणूनच जगातील अशा संवेदनशील बापांबद्दल मला म्हणावे वाटते की, असा घनगंभीर अतिव्याकूळ कातळ म्हणजे बाप माय मेल्यावर मात्र त्याला पाझर फुटतो आपोआप खरे, म्हणजे कधीही कोणाचे प्रेम दुसऱ्या कोणाच्या प्रेमासोबत तोलत नसतात.



प्रत्येक माणसाच बापाशी एक अनन्यसाधारण नातं असतं. असं म्हणतात टाचणी टोचली की, तोंडातून आई ग आणि सूर खूपसला की, अरे बाप रे! असा उद्गार निघतो. यावरून संवेदनशीलते मध्ये मानवी मनाने आणि मराठी साहित्यात कवी आणि लेखकांनी आईला झुकते माप दिले असले तरी बापाचे प्रेम कमी असते अशातला भाग नाही, हे समजून घ्यावे लागते. जून महिन्यातील तिसरा रविवार हा पितृदिन म्हणून साजरा केला जातो. त्यानिमीत...

बाप कातळातून वाहे, बाप गोड्या पाण्याचा रे झरा..

मात्र, कधी अशी तुलना केलीच आणि व्यक्तीच्या जीवनातील प्रेमाचे मोजमाप झाले तर नेमके कोण अव्वल येईल असा प्रश्न जेव्हा मला पडतो तेव्हा माझ्या एका कवितेत त्याचे उत्तर सापडते, नात्याच्या उतरंदीमधल्या प्रेमाचे होंई जेव्हा मोजमाप वाटेवरचे काटे वेचून घेणारा अव्वल दिसतो बाप वाटेवरचे सर्व काटे वेचून घेणारा बाप सर्वात अव्वल ठरतो.

मुलांच्या सुखासाठी घरदार विकून त्याचा सुख विकत घेण्याचा प्रयत्न करणारे काही बाप मी आजही पाहत आहे. मात्र, जो बाप लेकरांचे पोटभरेपर्यंत दुरडीतल्या भाकरीला हात लावत नाही त्याच बापाच्या आधाराने मोठे झालेले मुलं स्वतःच्या लग्नाच्या किंवा बायकोच्या

वाढदिवसाच्या दिवशी तू नसतोस तर माझे जीवन कायमस्वरूपी अंधारात राहिले असते अशा आशयाचे स्टेट्स ठेवतात तेव्हा त्यांच्या आई- वडिलांनी यांना मोठेच केले नसते आणि आर्थिकदृष्ट्या सक्षम करण्यास हातभार लावला नसता तर फक्त आर्थिक लायकी पाहून ह्यांच्या सोबत सात पाऊले चालणाऱ्या ह्या मेणबत्या ह्यांच्या जीवनातील अंधार काढायला आल्या असत्या का? असा प्रश्न नक्कीच पडतो. लग्न झालेल्या तमाम पुरुषांनी प्रामाणिकपणे स्वतःशी विचार केला तर ९० टक्के त्या हे तुमच्या आर्थिक सरस असलेल्या परिस्थितीकडे पाहून झालेले आहेत हे प्रामाणिकपणे कबूल करावे लागेल.

जगाच्या पाठीवर कोणी असं म्हणते की तुम्हाला कोणते आई वडील हवे हे तुम्हाला ठरवता येत नाही ते तुमच्या हातात नसते. मात्र पत्नी आणि मित्र यांची निवड तुम्हाला तुमच्या अधिकाराने करता येते. अशावेळी मला मुद्दा सांगावासा वाटतो की, तुमच्यात असलेली लायकी पाहूनच तुम्हाला जीवन सहचर आणि मित्र निवडत असतात. ही लायकी देण्याचे तुमच्या जीवनाला बहाल करण्याचे कामतुम्हाला तुमच्या चौईसने न मिळालेले आई- वडील करत असतात, याचा कुणाला विसर पडू नये. बाबांच्या सोबत दसऱ्याचा सोनं लुटण्याच्या सायकल वरच्या प्रवासापासून सुखवस्तू मध्यमवर्ग असा प्रवास आम्ही केला मात्र कोणत्याही क्षणी बाबांना पैशाचा अभिमान आहे असे चित्र दिसले नाही. बाबांना प्राण्याप्रमाणे झाडाचा ही लळा होता. २०११ मध्ये बाबा गेले त्यांना अंतिम संस्कारासाठी नेताना जशी त्यांची तिरडी उचलली तसा दारातील बदामाचा शेंडा तटून पडला. पुढे त्याच वर्षी श्रावण महिन्यात आमच्या जुन्या गावाकडे बाबांचे लहानपण ज्या घरात गेले त्या घराला भेट देण्याचा योग आला. खरे म्हणजे त्या घरावर आमचा हक्क नव्हता कारण ते घर आम्ही खुप आधी विकून टाकले होते. मात्र मालकाने त्या घरच्या मागील बाजूला बाबांच्या हाताने लावलेला उंबर आणि निवोणी ही दोन्ही झाडे जपली होती. तर त्या घराकडे पाहत असताना शेजारच्या एका म्हातायाने मी कोण कुठला असे प्रश्न केले, मग तू शिवाचा होय रे, चांगला माणूस होता, तुपला बाप त्यो मेला अन इथं त्यांच्या हातचा उंबर वाळला अशी माहिती दिली. मी सुन्न झालो आणि २०११ ची ही नोंद माझ्या २०२२ मध्ये एका कवितेत

शब्दबद्ध झाली. पुढे नव्या घरासमोर बदाम तराराला आणि रणण्यात्या उन्हात आयुष्याचा उन्हाळा करणाऱ्या दिवशी त्या दिवशी वारा स्तब्ध असतांना जेव्हा तिरडीवर निघाला बाप; कारण नसतांना बदामाचा शेंडा मोडला आपोआप तस निमित्त असू शकत काहीही; पण सालं आपलं मन मानत नाही. एवढेच...!!!

अशी अनेक झाड बापांना लावलेली असतात. मात्र पुढील पिढी त्याला ओझं समजते हे ही मी जवळून पाहत आलो आहे. शेतातील आंबा फळ देत नाही, फक्त सावली देतो म्हणून त्या झाडाला पाडणारी लोक मी पाहिलेत. अंगणात पानगळीच्या वेळी कचरा होतो म्हणून आईच्या किंवा बापाच्या हाताला लावलेले झाड मुळपासून तोडणारे लोकही आपल्याला दिसतात... जेव्हा अंगणात जमा होणाऱ्या पानगळीच्या कचऱ्यापासून सुटका करून घेण्यासाठी ते बोलावतात, एखादा भाडोत्री कुन्हाडबाज जो बेमुर्वतपणे चालवतो कुन्हाड, आज्याने उभ्या केलेल्या हिरव्यागार सावलीवर..! तेव्हा अंगणात नष्ट झालेली असते बापलेकाच्या नात्यातली ओलसर पालवी..! बाबांच्या आठवणी आणि बाप ह्या शब्दाचे महती सांगण्यासाठी संपूर्ण आयुष्य कमी पडेल अशी परिस्थिती असते. हा बाप मुलीच्या लग्नाच्या वेळी मुलगी हे परक्याचे धन आहे त्यामुळे तुम्ही रडू नका असे आपल्या पत्नीला सांगतो त्यावेळी तो स्वतः मनातल्या म नात रडत असतो, स्वतः मनानून रडत असताना मुलीच्या आईला दिलासे देण्याचे कामसुद्धा हा बाप करत असतो हे विशेष.

सैराट चित्रपटात मला सर्वात दुर्दैवी वाटला तो आर्चीचा बाप, खूप सामाजिक चर्चा त्या चित्रपटावर झाल्या मात्र स्वतःच्या घराला मुलीचे नाव देणारा, साधारणपणे दहाव्या वर्गात असतानाच मुलीच्या हातात बुलेट देणारा, आपल्या बायकोने पापड कुरडया केल्या त्या मुलीने बुलेट खाली चूडडल्या तरी हरकत नाही इतकी मुभा आणि मोकळीक आपल्या मुलीला देणारा बाप, आपली मुलगी दोन दिवसाच्या क्षणिक प्रेमासाठी आपली संपूर्ण इभ्रत आणि प्रेम पायाखाली तुडवून जात आहे, हे होत असताना त्याच्या मनाला पडणारे चरे हे सुद्धा नाराज मंजुळे यांनी कुठेतरी अधोरेखित करायला पाहिजे होते असे मला सुरुवातीपासून वाटते. बाप मुलीला सर्व सुख देतो. मात्र, त्याच्याजवळ मुलीला जपण्यासाठी कोणतीही तिजोरी नसते. बाप या शब्दाचे माझ्या जीवनात अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. संपूर्ण महाराष्ट्र पंढरपूरच्या विठ्ठलाचा धावा करत असतो. तेव्हा मला असे वाटते की बापापेशा विठ्ठल ही मोठा नाही.

(पान ६ वर)

पोबक्ती पोवं

डॉ. तुषार कावडकर

एखाद्या बाळाचा जन्महोताना त्याच्या स्वागतासाठी कुटुंबातील माणसं, आनंदाचे अश्रू आणि नव्या आयुष्याची स्वप्नं असावीत, अशी प्रत्येकाची अपेक्षा असते. परंतु, भारतातील काही मुलांचं वास्तव यापेक्षा पूर्णपणे वेगळं आहे. त्यांचा जन्मलोखंडी गजांच्या सावलीत होतो. त्यांच्या पहिल्या आठवणींमध्ये घराचं अंगण नसतं, खेळाचं मैदान नसतं, शेजारची मुलं नसतात; असतात त्या उंच भिंती, बंद दरवाजे आणि तुरुंगातील दिनक्रम. त्यांनी कोणताही गुन्हा केलेला नसतो, न्यायालयाने त्यांना कोणतीही शिक्षा दिलेली नसते; तरीही त्यांच्या बालपणाचा एक भाग कारागृहाच्या चौकटीत अडकलेला असतो. हा प्रश्न केवळ तुरुंग व्यवस्थेचा नाही; तो बालहक्क, सामाजिक न्याय आणि मानवी संवेदनशीलतेचा प्रश्न आहे.

नॅशनल क्राईमरेकोर्ड्स ब्युरोच्या भारताची तुरुंग आकडेवारी २०२२ अहवालानुसार, भारतातील विविध तुरुंगांमध्ये १५३७

आहेत. तरीही या सुविधा देशभरात समान स्वरूपात उपलब्ध नाहीत. अनेक ठिकाणी पायाभूत सुविधांचा अभाव, प्रशिक्षित कर्मचार्यांची कमतरता आणि गर्दीमुळे मुलांच्या गरजांकडे अपेक्षित लक्ष दिलं जात नाही. या मुलांच्या आयुष्यातील सर्वात मोठी समस्या म्हणजे अदृश्य सामाजिक अलगाव. तुरुंगातील मूल इतर मुलांप्रमाणे समाजाशी संवाद साधत नाही. त्याला विविध सामाजिक अनुभव मिळत नाहीत. त्याचं जग मर्यादित होतं. काही मानसशास्त्रीय अभ्यासांमध्ये असे दिसून आले आहे की, दीर्घकाळ बंदिस्त वातावरणात वाढणार्या मुलांच्या सामाजिक कौशल्यांवर परिणामहोऊ शकतो. आत्मविश्वास कमी होणे, सामाजिक संवादात अडचणी येणे किंवा भावनिक असुरक्षितता निर्माण होणे अशा समस्या दिसून येऊ शकतात. या मुलांच्या संदर्भात आणखी एक महत्त्वाचा मुद्दा म्हणजे कलंक. समाजात तुरुंगाशी संबंधित नकारात्मक प्रतिमा खोलवर रुजलेली आहे. त्यामुळे तुरुंगातून बाहेर आल्यानंतरही काही मुलांना अप्रत्यक्ष सामाजिक भेदभावाचा सामना करावा लागू शकतो. त्यांनी कोणताही गुन्हा केलेला नसतो; परंतु त्यांच्या ओळखीशी तुरुंगाचा संदर्भ जोडला जातो. ही परिस्थिती त्यांच्या आत्मसन्मानावर परिणामकरू

क्रिडांगण

मधुबा कुलकर्णी

जागतिक फुटबॉल विश्वचषक ही केवळ एक क्रोडा स्पर्धा राहिलेली नाही, तर आता जागतिक अर्थव्यवस्था, माध्यमविश्व, तंत्रज्ञान, राजकारण आणि सांस्कृतिक प्रभाव यांचे केंद्र बनली आहे. चार वर्षांपे धून एकदा होणारी ही स्पर्धा जगभरातील अब्जावधी लोकांचे लक्ष वेधून घेते. आज प्रत्येक सामना केवळ मैदानावर खेळला जात नाही, तर डिजिटल प्लॅटफॉर्म, जाहिरात बाजार आणि

सोशल मीडिया मोहिमांमधूनही लढला जातो. अलिकडे विश्वचषकाच्या स्वरूपात महत्त्वाचे बदल झाले आहेत. पारंपरिक ३२ संघांच्या स्पर्धे ऐवजी स्पर्धांमध्ये ४८ संघ सहभागी झाले आहेत. या विस्तारामुळे अधिक देशांना जागतिक स्तरावर खेळण्याची संधी मिळणार आहे.

आशिया, आफ्रिका आणि उत्तर अमेरिकेतील अनेक देशांसाठी हा बदल स्वागताहं मानला जात आहे. फुटबॉलचा प्रसार वाढविणे आणि नव्या बाजारपेठा निर्माण करणे हे आज प्रमुख उद्दिष्ट्य बनले आहे. तथापि, या विस्तारामुळे स्पर्धेची गुणवत्ता कमी होईल का, सामन्यांची संख्या अकारण वाढेल का, असे प्रश्नही उपस्थित केले जात आहेत. फुटबॉलच्या जागतिकीकरणामध्ये आर्थिक घटकांची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आहे. विश्वचषकाच्या आयोजनासाठी यजमान देश अब्जावधी डॉलर्सची गुंतवणूक करतात. आधुनिक स्टेडियम, वाहतूक, पर्यटन आणि सुरक्षा यंत्रणा उभारण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर खर्च केला जातो. या खर्चांमागे केवळ क्रिडा विकास नसून देशाची प्रतिमा उंचावणे, गुंतवणूक आकर्षित करणे आणि पर्यटनाला चालना देणे हे उद्देश असतात. त्यामुळे विश्वचषक हे अनेकदा 'स्पोर्ट्स डिप्लोमसी'चे प्रभावी साधन ठरते. आज विश्वचषकाभोवती फिरणारी आर्थिक उलाढाल प्रचंड आहे. प्रसारण हक्क, प्रायोजकत्व करार, टिकीट विक्री, पर्यटन, स्मृतिचिन्हांची विक्री आणि डिजिटल माध्यमांवरील जाहिराती यामधून अब्जावधी डॉलरची कमाई होते. जागतिक कंपन्या या स्पर्धेशी जोडल्या जाण्यासाठी मोठमोठे करार करतात. कारण फुटबॉल विश्वचषक ही जगातील सर्वाधिक

मीडियांच्या युगात आर्थिक समीकरणे आणखी बदलली आहेत. या बदलांमध्ये तंत्रज्ञानानेही महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे. 'व्हिडीओ असिस्टेड रेफरी' (व्हीएआर), गोल-लाईन तंत्रज्ञान, प्रगत सांख्यिकी विश्लेषण आणि कृत्रिम बुद्धिमत्तेवर आधारित डेटा प्रणाली यामुळे खेळ अधिक अचूक आणि व्यावसायिक बनला आहे. संघ आता केवळ सरवावर अवलंबून राहत नाहीत, तर त्यांच्या शारीरिक क्षमतेपर्यंत वैज्ञानिक विश्लेषण केले जाते. विश्वचषकाच्या बदलत्या स्वरूपातील सर्वात सकारात्मक बदल म्हणजे नव्या खेळाडूंना मिळणारी संधी. पूर्वी फुटबॉलचे केंद्र प्रामुख्याने युरोप आणि दक्षिण अमेरिका होते.नव्या पिढीतील खेळाडूंनी

फुटबॉलच्या शैलीतही बदल घडवले आहेत. वेग, फिटनेस, बहुआयामी कौशल्य आणि तांत्रिक प्रावीण्य यांना पूर्वीपेक्षा अधिक महत्त्व प्राप्त झाले आहे. आजचा खेळाडू केवळ एका स्थानावर खेळणारा नसून अनेक भूमिका पार पाडण्यास सक्षम असतो. प्रशिक्षकांची रणनीती, डेटा- आधारित नियोजन आणि उच्च दर्जाची वैद्यकीय सुविधा यामुळे खेळाडूंची क्षमता अधिक प्रभावीपणे विकसित होत आहे. युवा खेळाडूंच्या उदयामुळे फुटबॉलमध्ये नवीन कथा निर्माण होत आहेत. आता तुलनेने लहान देशदेखील बलाढ्य संघांना

आव्हान देताना दिसतात. यामुळे स्पर्धेची अनिश्चितता आणि आकर्षण वाढले आहे. प्रत्येक विश्वचषकात एखादा नवा तारा उदयास येतो आणि जगभरातील चाहत्यांच्या चर्चेचा विषय बनतो. हीच विश्वचषकाची खरी ताकद आहे. तथापि, या सर्व सकारात्मक घडामोडींसोबत काही गंभीर प्रश्नही उपस्थित होत आहेत. वाढत्या व्यावसायिकीकरणामुळे खेळाचा आत्मा धोक्यात येत असल्याची टीका केली जाते. आर्थिकदृष्ट्या शक्तिशाली देश आणि क्लब यांना अधिक सुविधा उपलब्ध असल्याने स्पर्धात्मक समतोल बिघडू शकतो. अनेक वेळा यजमान देशांमधील कामगार हक्क, पर्यावरणीय परिणामआणि सार्वजनिक खर्च यांसंदर्भात वाद निर्माण होतात. त्यामुळे विश्वचषकाच्या यशाचे मूल्यांकन केवळ आर्थिक आकडेवारीवर न करता सामाजिक आणि नैतिक निकषांवरही करणे आवश्यक आहे. वर्षभर विविध लीग, खेळीय स्पर्धा आणि राष्ट्रीय संघांच्या सामन्यांमध्ये सहभागी होत असताना खेळाडूंना पुरेसा विश्रांतीकाल मिळत नाही. विश्वचषकाचा विस्तार आणि वाढती स्पर्धात्मकता यामुळे हा ताण आणखी वाढण्याची शक्यता आहे. महिला फुटबॉलच्या वाढत्या लोकप्रियतेमुळेही विश्वचषकाच्या संकल्पनेत व्यापक बदल होत आहेत. महिला विश्वचषकाला मिळणारा प्रतिसाद, वाढती प्रायोजकता आणि माध्यमांचे लक्ष यामुळे फुटबॉल अधिक सर्वसमावेशक बनत आहे. हे बदल क्रिडा क्षेत्रातील लिंग समानतेच्या दिशेने महत्त्वाचे पाऊल मानले जात आहेत. एकूणच पाहता, जागतिक फुटबॉल विश्वचषक आज परिवर्तनाच्या निर्णायक टप्प्यावर आहे. स्पर्धेचे विस्तारित स्वरूप, वाढती आर्थिक उलाढाल, तंत्रज्ञानाचा प्रभाव आणि नव्या खेळाडूंचा उदय यामुळे फुटबॉलचे स्वरूप पूर्वीपेक्षा अधिक व्यापक आणि प्रभावशाली बनले आहे; परंतु या विस्तारासोबतच खेळातील गुणवत्ता, नैतिकता आणि समावेशकता यांचे संतुलन राखणे आवश्यक आहे. विश्वचषकाचे खरे यश केवळ कमाईच्या आकड्यांमध्ये किंवा प्रेक्षक संख्येत मोजता येणार नाही. ते मोजले जाईल नव्या प्रतिभांना मिळालेल्या संधींमधे, विविध संस्कृतींना जोडणाऱ्या भावनेत आणि जगभरातील क्रीडनवधी चाहत्यांच्या मनात निर्माण होणाऱ्या प्रेरणेत. बदलत्या काळानुसार विश्वचषकाचे स्वरूप बदलत राहील; मात्र खेळातील उत्कटता, रोमांचकता आणि जागतिक एकात्मतेचा संदेश हे शाश्वत मूल्य कायम राहील.



महिला कैद्यांसोबत १७६४ मुले राहत होती. यापैकी सुमारे १४७९ मुले अशा महिलांसोबत होती, ज्यांच्यावर गुन्हा अद्याप सिद्ध झालेला नव्हता. म्हणजेच या मुलांची माताही न्यायालयीन प्रक्रियेत होत्या आणि दोषी ठरलेल्या नव्हत्या. उपलब्ध आकडेवारीनुसार तुरुंगात मुलांसह राहणाऱ्या महिलांपैकी सुमारे ८५ ते ९० टक्के महिला या अंडरट्रायल होत्या. हा आकडा भारतीय न्यायव्यवस्थेसमोर एक गंभीर नैतिक प्रश्न उभा करतो; ज्या महिलेचा गुन्हा सिद्ध झालेला नाही, तिच्या मुलाने शिक्षा का भोगावी? उत्तर प्रदेश, बिहार आणि पश्चिम बंगाल या राज्यांमध्ये अशा मुलांची संख्या विशेषतः जास्त असल्याचे दिसून येते.

उत्तर प्रदेशात ३६५, बिहारमध्ये ३३१ आणि पश्चिम बंगालमध्ये २१३ मुले त्यांच्या कैदी मातांसोबत राहत असल्याची नोंद आहे. हे आकडे केवळ संख्या नाहीत; ती हजारो बालपणांची कहाणी आहे. भारतीय कायदानुसार सहा वर्षांपर्यंतची मुले त्यांच्या आईसोबत तुरुंगात राहू शकतात. या तरतुदीमागे मानवी संवेदना आहे. जन्मानंतरच्या सुरुवातीच्या काळात मुलाला आईपासून वेगळं करणं अधिक हानिकारक ठरू शकतं. त्यामुळे आईसोबत राहण्याचा पर्याय उपलब्ध करून देण्यात आला आहे. परंतु प्रश्न असा आहे की, तुरुंगातील वातावरण मुलांच्या सर्वांगीण विकासासाठी कितपत अनुकूल आहे? बालविकास तज्ज्ञांच्या मते, जीवनाची पहिली सहा वर्षे ही व्यक्तित्व विकासाची सर्वात महत्त्वाची अवस्था असते. याच काळात भाषा, संवादकौशल्य, सामाजिक संबंध, भावनिक सुरक्षितता आणि आत्मविश्वासाची पायाभरणी होते. मुलांना विविध अनुभव, खेळ, सामाजिक संपर्क आणि मुक्त वातावरणाची आवश्यकता असते. परंतु तुरुंगातील जीवन नैसर्गिकरीत्या मर्यादित असतं. तेथे सुरक्षितता आणि नियंत्रण या गोष्टी प्राथमिक असतात; बालविकास नव्हे.

अनेक कारणांमध्ये मुलांसाठी स्वतंत्र खेळण्याची जागा, बालसंगोपन केंद्रे किंवा पूर्वप्राथमिक शिक्षणाच्या सुविधा निर्माण करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे. काही तुरुंगांमध्ये क्रेव, अंगणवाडी किंवा शिक्षणाच्या प्राथमिक सुविधा उपलब्ध



शकते. गेल्या काही वर्षांत विविध राज्यांमधील कारागृहांबाबत आलेल्या अहवालांनी मुलांच्या जीवनमानाबाबत प्रश्न उपस्थित केले आहेत. काही ठिकाणी पोषणाच्या समस्या, काही ठिकाणी आरोग्य सुविधांची कमतरता, तर काही ठिकाणी मुलांसाठी पुरेशा विकासात्मक उपक्रमांचा अभाव अधोरेखित करण्यात आला आहे. सर्व कारागृहांची परिस्थिती सारखी नाही, हेही तितकंच खरं आहे. अनेक कारागृह प्रशासनांनी मुलांसाठी खेळणी, पोषण कार्यक्रम, आरोग्य तपासणी आणि शिक्षणाच्या सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी उल्लेखनीय प्रयत्न केले आहेत.

कोणत्याही मुलाच्या विकासासाठी भिंतीपलीकडील जग आवश्यक असतं. समाज, नाती, विविध अनुभव, मुक्त खेळ आणि स्वाभाविक सामाजिक जीवन या गोष्टींची जागा कोणतीही संस्था पूर्णपणे घेऊ शकत नाही. भारतीय न्यायव्यवस्थेसमोर या संदर्भात एक मोठं आव्हान आहे. देशातील तुरुंगांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर अंडरट्रायल कैदी आहेत. महिलांच्या बाबतीतही हीच स्थिती दिसून येते. न्यायालयीन प्रक्रिया वर्षानुवर्षे वर्षे चालत राहिल्यास त्याचा परिणामत्यांच्या मुलांवरही होतो. त्यामुळे महिला अंडरट्रायल प्रकरणांच्या जवळ सुनावणीसाठी विशेष यंत्रणा उभारण्याची आवश्यकता अनेक तज्ज्ञांनी व्यक्त केली आहे. याशिवाय, पर्यायी व्यवस्था विकसित करण्याचीही गरज आहे. काही देशांमध्ये 'मदर-अँड-चार्ज्ड होम्स', समुदायाधारित निवासव्यवस्था किंवा खुल्या स्वरूपाच्या संस्थात्मक सुविधा विकसित करण्यात आल्या आहेत. भारतातही अशा पर्यायांवर गंभीरपणे विचार होण्याची आवश्यकता आहे. ज्या प्रकरणांमध्ये सार्वजनिक सुरक्षिततेचा प्रश्न निर्माण होत नाही, तेथे लहान मुलांच्या हिताचा विचार करून पर्यायी उपाय शोधले जाऊ शकतात. या प्रश्नाकडे केवळ कायदेशीर किंवा प्रशासकीय दृष्टिकोनातून पाहून चालणार नाही. हा मूलतः बालहक्कांचा प्रश्न आहे.

(पान ६ वर)



वेध

अनय जोगळेकर

पुन्हा नवा खेळ मांडला आखातात, युद्धविराम झाला!

अमेरिका आणि इराणमध्ये शांतता करारावर डोनाल्ड ट्रम्प व इराणचे राष्ट्राध्यक्ष मसूद पेझेइस्कियान यांनी स्वाक्षरी केली आहे. फ्रान्समधील व्हर्साय येथे सुरू असलेल्या जी- ७ परिषदेदरम्यान, या करारावर स्वाक्षरी केली. पण ज्या करारावर ट्रम्प यांनी स्वाक्षरी केली तो करार इराणची राष्ट्रभाषा फारसीमध्ये होता. तर कराराचा दुसरा मसुदा इंग्रजी भाषेत होता. या करारावर स्वाक्षरी केल्यानंतर इराणने आपली संस्कृती, भाषा कायम टिकून राहील हा संदेश दिल्याचे राजकीय जाणकार म्हणत आहेत. कारण ज्यावेळी इराण-अमेरिका युद्ध सुरू झाले त्यावेळी अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष ट्रम्प यांनी आज एका संस्कृतीचा अंत होणार आहे असे म्हटले होते. फ्रान्समधील व्हर्साय येथे जेव्हा ट्रम्प यांनी शांतता करारवर सही केली त्यावेळी त्यांनी इराणची राष्ट्रभाषा फारसीमध्ये तयार केलेल्या मसुद्यावर सही केली आहे. हा करार जगाच्या दृष्टीने खूप महत्त्वाचा आहे.

युद्धबंदीच्या करारावर स्वाक्षऱ्या केल्यानंतर होमुझची सामुद्रधुनी इराणच्या जहाजांसाठी खुली होणार असली, तरी ही घोषणा झाल्यापासूनच जहाजे बाहेर पडू लागली आहेत. इराणच्या अण्वस्त्र कार्यक्रमाबद्दल पुढील दोन महिन्यांमध्ये वाटाघाटी होणार आहेत. इराणच्या दाव्यांनुसार, अमेरिकेने इराणची गोठवलेली संपत्ती त्याला परत मिळणार असून, अमेरिकेने इराणच्या अंतर्गत व्यवस्थेत ढवळाढवळ न करण्याचे मान्य केले आहे. दीर्घकाळच्या दृष्टीने अमेरिकेकडून होमुझच्या आखातावरील इराण आणि ओमानचे वर्चस्व मान्य करण्यात आले असून, भविष्यात पर्शियाच्या आखातामधून जाणाऱ्या आणि येणाऱ्या जहाजांवर इराण टोल नाही; पण शुल्क लावणार आहे. आंतरराष्ट्रीय नैसर्गिक जलमार्गावर कोणताही देश टोल किंवा शुल्क आकारू शकत नाही. त्याबदल्यात आखातातील वाहतुकीमुळे होणारे पर्यावरणाचे नुकसान भरून काढण्यासाठी किंवा तत्सम कारण पुढे करून इराण आणि ओमानला शुल्क आकारायची परवानगी मिळेल.

२८ फेब्रुवारीला अमेरिका आणि इस्रायलने इराणवर हल्ला केला असता, लेबनॉनमधील 'हिजबुल्ला'ने या युद्धामध्ये उडी घेऊन इस्रायलविरुद्ध रॉकेट आणि क्षेपणास्त्रांचे हल्ले केले. इराणने युद्धविरामासाठी लेबनॉनमधील युद्धही थांबायला हवे, अशी अट घातली आणि अमेरिकेने ती स्वीकारली. याचाच अर्थ, 'हिजबुल्ला' आणि 'हूती'सारख्या 'शिया' संघटनांवरील इराणचा प्रभाव अमेरिकेने मान्य केला आहे. भविष्यात जर इस्रायल आणि 'हिजबुल्ला' यांच्यात युद्ध झाले, तर इराण त्या युद्धात उतरेल. इस्रायलसाठी

ही धोऱ्याची घंटा आहे. इस्रायलचे पंतप्रधान बेंजामिन नेतान्याहू यांनी इस्रायल या करारामध्ये सहभागी नसून, स्वतःच्या सुरक्षेसाठी इस्रायली सैन्य लेबनॉनमध्ये तैनात राहणार असल्याचे सांगितले आहे. इस्रायलसाठी हा करार २०१५ साली बराक ओबामांच्या पुढाकाराने इराणसोबत झालेल्या अणू करारापेक्षा वाईट आहे. इस्रायलमध्ये, 'युद्धात कमावले ते तहात गमावले' अशी भावना आहे. इस्रायल पश्चिम आशियातील इस्लामिक मूलतत्त्ववादाविरुद्ध सातत्याने लढत आला आहे. आजवर त्यांना पाश्चिमात्य देशांची साथ मिळत होती. अफगाणिस्तान आणि इराकमधील युद्धानंतर युरोपमध्ये युद्धविरोधी वातावरण



निर्माण झाले. आता अमेरिकेतही युद्धविरोधी विचारांची सरशी होताना दिसते. एरव्ही, युद्धाचे किंवा युद्धखोरीचे समर्थन केले जाऊ शकत नसले, तरी पश्चिम आशियात शेजारी राष्ट्रांना तुमची भीती असणे, ही देशाच्या सुरक्षेची सर्वात मोठी हमी मानली जाते. इराणवरील आर्थिक निर्बंध उठवल्यास इराण पुन्हा एकदा आपले दहशतवादाचे जाळे विणायला सुरुवात करेल. भविष्यातील युद्धात आपल्याला एकटे लढायचे आहे, ही भावना इस्रायली लोकांच्या मनात पक्की झाली आहे.

अखेरीस ज्या क्षणाची अवघ्या जगाला प्रतीक्षा होती, तो इराण-अमेरिका युद्धविरामाचा ऐतिहासिक क्षण शुक्रवारी उजाडला आहे. त्यानिमित्ताने या युद्धाने बदललेली आखातातील समीकरणे, इराण-अमेरिकेच्या पदरी नेमके काय पडले, हे तपासण्यासह या युद्धविरामाच्या संभाव्य परिणामांचे विश्लेषण करणारा हा लेख...

त्यांना परत मिळणार आहे. या कराराचे परिणाम फक्त इराण, अमेरिका आणि इस्रायलपुरते मर्यादित नाहीत. या युद्धाच्या अखेरीस पश्चिम आशियात तीन गट समोर येताना दिसत आहेत. इराणच्या नेतृत्वाखालील 'शिया गट' ज्यामध्ये इराक, येमेनमधील 'हूती' आणि लेबनॉनमधील 'हिजबुल्ला'चा समावेश आहे; कमकुवत झाला असला, तरी आपले अस्तित्व टिकवून आहे. सोदी अरब, तुर्कीये, कतार आणि पाकिस्तान यांचा नवीन 'सुन्नी अरब गट' आकारास आला आहे; त्यात इजिप्त, जॉर्डन आणि सीरियाचाही समावेश करता येऊ शकेल. परंतु, या तिन्ही देशांची अर्थव्यवस्था अत्यंत नाजूक आहे.

आणि इराणमधील वाटाघाटी कोलमडण्याची दाट शक्यता आहे. वाटाघाटी कोलमडल्या तरी पुन्हा युद्ध होण्याची शक्यता खूप कमी आहे. या युद्धामध्ये इराणचे प्रचंड नुकसान झाले आहे, तर अमेरिकेच्या 'जागतिक महासत्ता' या प्रतिमेला अनेक तडे गेले आहेत. अफगाणिस्तान आणि इराकमध्ये प्रचंड विध्वंस केल्यानंतर अमेरिकेला नामुष्कीदायक माधार घ्यावी लागली होती. अफगाणिस्तानमध्ये तर 'तालिबान'ला पुन्हा सत्तेवर बसवण्यात अमेरिकेचा हात होता. या युद्धाच्या सुरुवातीला ट्रम्प यांच्याकडून घोषित करण्यात आलेल्या उद्दिष्टांमध्ये इराणची अण्वस्त्रनिर्मितीची क्षमता आणि दीर्घ पल्ल्याची क्षेपणास्त्रे नष्ट करणे, तसेच इराणमधील सामान्य लोकांना तेथील इस्लामिक मूलतत्त्ववादी राजवट उलथवून टाकण्यास बळ पुरवणे, हे प्रमुख मुद्दे होते. यातील एकही उद्दिष्ट पूर्ण झाले नसून, युद्धविराम झाल्यानंतर इराणची राजवट इराणच्या लोकांविरुद्ध अधिक दडपशाही करेल.

अमेरिकेने इराणविरुद्ध ४७ वर्षे विविध प्रकारचे निर्बंध लादले असले, तरी आजवर होमुझच्या सामुद्रधुनीचा वापर करण्याचा विचार इराणच्या मनात आला नव्हता. या युद्धामुळे इराणला आपण सामुद्रधुनी रोखून संपूर्ण जगाला वेढीस धरू शकतो, असा आत्मविश्वास प्राप्त झाला आहे. आता एक उपद्रवमूल्य असलेली राजवट म्हणून भविष्यातही दडपशाही चालू ठेवणे किंवा मग या संधीचा फायदा घेऊन अमेरिकेच्या नेतृत्वाखाली आखाती देशांच्या मुख्य प्रवाहात सामील होणे, असे दोन पर्याय इराणच्या राजवटीकडे आहेत. यांपैकी दुसरा पर्याय अविश्वसनीय वाटणे स्वाभाविक आहे. पण, १९७२ साली अमेरिका आणि चीन यांनी परस्परामधील मतभेद अशाच प्रकारे मिटवले होते. भारतानेही अण्वस्त्र-चाचणी केल्यानंतर अमेरिकेचे निर्बंध अंगावर घेऊन पुढे अमेरिकेशीच यशस्वी वाटाघाटी केल्या होत्या. या युद्धामध्ये इराणचे झालेले आर्थिक नुकसान भरून काढण्यास त्यांना अनेक वर्षे लागतील. दुसरीकडे या युद्धविरामामुळे पाकिस्तानचे नशीब फळफळले असून, वाटाघाटी यशस्वी होऊन युद्धविराम टिकल्यास शाहबाज शरीफ आणि असीम मुनीर यांना 'नोबेल' शांतता पुरस्कार मिळू शकतो. युद्ध थांबल्यामुळे भारताच्या अर्थव्यवस्थेवरील ग्रहण दूर होऊन आर्थिक क्षेत्रात घोडदौड करणे शक्य होणार आहे. असे असले, तरी आखाताबाबत भारताला नव्याने मांडणी करावी लागणार आहे.

‘उबाठा’ गटात चार वर्षांनंतर पुन्हा अपेक्षेप्रमाणे मोठी फूट पडली आणि सहा खासदारांनी शिंदेंच्या शिवसेनेत विलीनीकरण करण्याचा निर्णय घेतल्याने उद्धव ठाकरेंचे राजकीय अस्तित्वच धोक्यात आले. ठाकरेंचा पराकोटीचा अहंकार आणि संवादाचा अभाव, यामुळेच व्हिप काढूनही सहाही खासदार बैठकीस न आल्याने हा दुसऱ्या फुटीचाही अंक पार पडला असेच म्हणावे लागेल. त्यामुळे आता पूर्वानुभवाच्या चुकांमधून काहीएक धडा न घेतलेल्या उद्धव ठाकरेंची अवस्था म्हणजे, ‘जुनी माती अन् जुनेच वळण’ अशीच झाली आहे.

जुनी माती अन् जुनेच वळण!

राजकारण

प्रतिनिधी

राजकारणात माणसे जोडायला अवघे आयुष्य खर्ची घालावे लागते. पण, जोडलेली माणसे तोडायला एक अहंकारी शब्द किंवा केलेले दुर्लक्षही पुरेसे उरते. उद्धव ठाकरे यांच्या नेतृत्वाखालील ‘उबाठा’ गटाची सध्याची अवस्था यापेक्षा वेगळी नाही. चार वर्षांपूर्वी २०२२ मध्ये एकनाथ शिंदे यांच्या नेतृत्वाखाली ४० आमदारांनी आणि बहुतांश खासदारांनी बंड केले, तेव्हा उद्धव ठाकरे हे राज्याचे मुख्यमंत्री होते.

सत्तेत असताना आणि मुख्यमंत्रीपद हातात असतानाही, शिवसेना फुटली आणि आता सत्ता नसताना उरलेसुरले खासदारही पक्ष सोडून जात आहेत. उबाठा गटाच्या नऊपैकी सहा खासदारांनी स्वतंत्र गट स्थापन करून लोकसभा अध्यक्षांना मंजूरी मागितली आहे. त्यानंतर एकनाथ शिंदे यांच्या शिवसेनेत अधिकृतरीत्या विलीनीकरण होणार आहे. यावर केंद्रीय मंत्री प्रतापराव जाधव यांनी केलेला दावा आणि शरयामोर्गि आणि विचार करायला लावणाराच. ‘ऑपरेशन टायगर’ला भाजप किंवा शिंदे जबाबदार नसून, स्वतः उद्धव ठाकरे आणि त्यांची कार्यपद्धती जबाबदार आहे, असा त्यांनी

केलेला दावा हा वस्तुस्थितीला धरूनच म्हणावा लागेल. मात्र, नेहमीप्रमाणे यावेळीही आत्मपरीक्षण करण्याऐवजी खासदार संजय राऊत यांनी दिल्लीतून असंसदीय भाषेत आगपाखड करण्यातच धन्यता मानली.

उबाठामधील या दुसऱ्या फुटीची कारणंमीमांसा केली, तर ठाकरेंच्या नेतृत्वाचे अपयश प्रकर्षाने समोर येते. २०२२च्या फुटीनंतर उद्धव ठाकरेंनी काहीकाळ पक्षसंघटनेत सक्रियता दाखवली, ‘मातोश्री’बाहेर पडून दौरे केले; ‘शिवसेना भवना’त बैठका वगैरेंचा रतीबही घातला. पण, पक्षसंघटना आणि पक्षपुनर्बांधणीत ठाकरेंला सातत्य दाखवता आले नाही. मुळात चार वर्षांपूर्वी ठाकरेंच्या लोकप्रतिनिधींनी जी कारणे सांगून पक्षाला सोडचिठ्ठी दिली होती, तीच कारणे आजही कायम आहेत. उद्धव ठाकरे वेळ देत नाहीत, बोलत नाहीत, भेटत नाहीत आणि जुन्या नेत्यांपेक्षा युवराजांच्या मित्रमंडळींचे प्रस्थ पक्षात वाढले आहे, ही त्यांची खदखद आजही कायम आहे. म्हणूनच, पक्षातील अनुपवी नेत्यांना डावलले जाण्याची भावना अधिक तीव्र होत गेली. हिंदूधर्मसम्राट शिवसेनाप्रमुख बाळासाहेब ठाकरे यांनी शिवसेना उभी केली, ती संवादाच्या आणि विश्वासाच्या जोरावर! बाळासाहेब शिवसैनिकांना अगदी नावाने ओळखायचे, त्यांच्या सुख- दुःखात धावून जायचे. एका

सामान्य कार्यकर्त्याला अडचणीच्या वेळी ‘मातोश्री’चा आणि साहेबांचा भक्कम आधार वाटायचा. बाळासाहेबांनी माणसांची एवढी मोठी साखळी आणि सक्रिय शाखांचे जाळे निर्माण केले; पण उद्धव ठाकरेंना हा वारसा पुढे चालवता आला नाही. जुन्या, निश्ठावान नेत्यांना कस्यटासमान वागणूक देण्याची सवय ठाकरेंना भोवली. आदित्य ठाकरेंचे पक्षात अचानक वाढलेले महत्त्व आणि जुन्या नेत्यांना डावलून नव्यांना दिलेले अधिकार, हे अनेक खासदारांना आणि नेत्यांना पटणारे नव्हतेच. पक्षात निर्णय प्रक्रियेत कुणाचेही मत विचारात न घेता केवळ एकतर्फी आदेश देण्याची पद्धतही कार्यकर्त्यांना दुखावणारी ठरली. या अहंकाराचे दर्शन रविवारच्या बैठकीतही झाले. ज्यांना सोडून जायचे त्यांनी खुशाल जावे, आता माझी वेळ नाही; पण माझी वेळ येईल, अशी दोघे की उद्धव ठाकरेंनी केल्याच्या बातम्या बाहेर आल्या. एकीकडे लोकप्रतिनिधींना गेलात तरी फरक पडत नाही, असे म्हणत अपमानित करायचे आणि दुसरीकडे ते सोडून गेल्यावर ‘गद्दार’ म्हणत बोंबाबोंब करायची, असा हा दुटप्पीपणा! खरं तर हे तेच उद्धव ठाकरे आहेत, ज्यांनी २०१९ मध्ये मुख्यमंत्रिपदासाठी भाजपच्या पाठीत खंजीर खुपसून शरद पवारांबरोबर हातमिळवणी केली, दिल्लीत सोनिया-राहुल यांचे पाय पकडले आणि मुख्यमंत्रीपदी विराजमान झाले. तेव्हा त्यांची



नीतिमत्ता कुठे गेली होती? आणि आज तेच उद्धव ठाकरे पक्ष सोडून जाणार्यांना ‘गद्दार’ संबोधत आहेत. राजकारणात वर्तमानातील वेळ आणि कृती महत्त्वाची असते, भविष्यातील वेळेची वाट पाहत बसणाऱ्यांना राजकारण माफ करत नाही. जो नेता आपल्या सहकार्यांना सांभाळू शकत नाही, तो जनतेला काय मार्गदर्शन करणार म्हणा?

दुसरीकडे दिल्लीच्या राजकारणाकडेही ठाकरेंनी कायम कानाडोळा केला. राष्ट्रीय राजकारणात लक्ष न घातल्यामुळे आणि राज्यातील स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणुकादेखील गांधीयाने न घेतल्यामुळे त्यांची मोठी पीछेहाट झाली. ‘मातोश्रीची तिजोरी’ म्हणून ओळखली जाणारी ‘मुंबई महापालिका’ ही दुभती गाय हातातून झाल्यावर आणि विधानसभा पराभवानंतर ठाकरेंचे राष्ट्रीय आणि राज्य स्तरावरील उरलेसुरले महत्त्वही संपुष्टात आले. मुंबई बाहेर प्रचाराला न जाण्याची त्यांची प्रवृत्ती पक्षाच्या मुळावर उठली. स्थानिक निवडणुकांमध्ये पक्षाचा प्रायः कायम कमी झाल्याने तळागाळातील कार्यकर्त्यांमध्ये संभ्रम आणि नैराश्य पसरले, ज्याचा थेट फायदा इतर पक्षांनी घेतला. त्यामुळे आताच्या फुटीचे परिणामही उबाठा गटासाठी अत्यंत भयानक असेच

असणार आहेत. लोकसभेत आता त्यांचे अवघे तीन खासदार उरले आहेत आणि राज्यसभेतही त्यांची ताकद नगण्य अशीच! त्यामुळे राष्ट्रीय राजकारणात उबाठा गटाचे महत्त्व आता शून्यावर आले आहे. केंद्राप्रमाणेच राज्याच्या राजकारणातही महाविकास आघाडी आधीच दुभंगलेली. या फुटीमुळे मविआमध्ये ठाकरेंची वाटाघाटीची क्षमता पूर्णपणे संपली आहे.

आगामी विधानसभा आणि लोकसभा निवडणुकांसाठी उमेदवारांचा शोध घेण्यापासून त्यांना सुरुवात करावी लागेल. खासदार फुटल्याने उबाठाचे उरलेसुरले आमदारही आता शिंदे यांच्या शिवसेनेबरोबर जाण्याची शक्यताही निर्माण झाली आहे. नेतृत्वावरील विश्वास उडाल्याने तळागाळातील कार्यकर्ते आणि स्थानिक नेत्यांचे खच्चीकरण झाले असून, ते अन्य पक्षांत स्थलांतर करतील, असे स्पष्ट संकेत मिळत आहेत. तसेच या फुटीचा सर्वात महत्त्वाचा परिणाम म्हणजे, एकनाथ शिंदे यांची शिवसेना हीच बाळासाहेबांची खरी शिवसेना या जनभावनेवर आता पूर्णपणे शिक्कामोर्तब झाले आहे. आधी पक्षात फूट पडली, मग निवडणूक आयोगाने शिंदेंना पक्ष आणि विन्ह दिले, त्यानंतर विधानसभा आणि स्थानिक निवडणुकांमध्येही

उबाठाचा दारुण पराभव झाला. आता उरलेले खासदारही शिंदेंकडे गेल्यामुळे सर्वोच्च न्यायालयात प्रलंबित असलेल्या पक्षविन्हाच्या वादात एकनाथ शिंदे यांची बाजू भक्कम होऊ शकते. दिल्लीतही शिंदे यांचे राजकीय वजन आणि ताकद आता कैकपटीने वाढेल. तसेत या फुटीचा ठाकरेबंधूच्या समीकरणांवरही परिणाम होण्याची शक्यता नाकारता येत नाही.

उद्धव ठाकरेंना माणसे सांभाळता येत नाहीत आणि वास्सा रक्ताचा असून चालत नाही, तर तो विचारांचा आणि कृतीचा असावा लागतो, हे या घटनेने पुन्हा एकदा सिद्ध केले. बाळासाहेबांनी बांधलेली शिवसेना आपल्याच कार्यपद्धतीने उद्धवस्त करण्याचे पातक ठाकरेंच्या माथी कायमचे कोरले गेले आहे. संपूर्ण महाराष्ट्राने उद्धव ठाकरेंची अधोगती पाहिली. असा हा ‘काळाचा काव्यगत न्याय!’ २०१९ मध्ये जनादे-शाचा अवमान केल्यामुळे आणि काँग्रेसचा हात हाती घेतल्यामुळे काय चुकले, हे आता ठाकरेंना चांगलेच समजून चुकले असेल. आज पडलेली फूट ही एका गटाची नाही, तर ‘मातोश्री’च्या बंद दारांआड चालणाऱ्या अहंकारी राजकारणाचा हा अटळ आणि लाजिरवाणा अंत उरला आहे.

